

ВІДБРАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: СПІРНІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

Лейба О.А.

кандидатка юридичних наук,

асистентка кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

вул.Пушкінська, 77, м. Харків, Україна

ORCID 0000-0001-9416-9357

e-mail: elena008888@gmail.com

Лейба О.А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування

Стаття присвячена дослідженню юридичної природи такої процесуальної дії як відібрання біологічних зразків для експертного дослідження, ефективності її нормативної регламентації та практики правозастосування.

У межах дослідження увага акцентується на тому, що відібрання біологічних зразків для експертизи є одним з прикладів такої процесуальної дії, де одночасно зачіпається ціла низка прав людини. Тому не випадково на законодавчому рівні передбачено ряд процесуальних запобіжників, ігнорування яких матиме наслідком недопустимість отриманих у такий спосіб доказів.

Аналізуючи нормативну регламентацію відібрання біологічних зразків для експертизи, авторка відзначає її невиправдану лаконічність, що в цілому призводить до негативних наслідків, зокрема різнотлумачень, які виникають у правозастосовній діяльності. Серед іншого, відзначається, що на законодавчому рівні нормативно не закріплено поняття «біологічні зразки», що в свою чергу обумовлює термінологічну неточність означеного поняття у правозастосовній практиці. Тож, однією із пропозицій, які обстоює авторка, є надання нормативного визначення поняттю «біологічні зразки».

Окрема увага в статті приділена дослідженню примусового відібрання біологічних зразків у контексті реалізації однієї з ключових засад кримінального провадження – свободи від самовикриття. Акцентується увага, що примусове відібрання біологічних зразків для експертизи супроводжується значним ступенем втручання у сферу прав і свобод людини, зокрема. Разом з тим, в багатьох випадках без отримання відповідних матеріалів з'ясувати окремі обставини у кримінальному провадженні буде неможливо. Спираючись на судову практику, у тому числі практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), робиться висновок, що допустимим у контексті дотримання свободи від самовикриття є відібрання від особи таких матеріалів, існування яких не залежить від її волі.

У статті обґрунтовано висновки та сформульовані пропозиції щодо удосконалення нормативної регламентації відібрання біологічних зразків для експертного дослідження та практики реалізації вказаної процесуальної дії.

Ключові слова: кримінальне провадження, експертиза, біологічні зразки, експертне дослідження, примусове відібрання біологічних зразків.

Leiba O.A. Withdrawal of biological samples for forensic study: regulatory rulemaking and practical law enforcement matters of argue

The article is dedicated to the exploration of a legal nature of such a procedural action as a withdrawal of biological samples for forensic study, effectiveness of its regulatory rulemaking and practical law enforcement.

With in the frame work of the study the attention focuses on the fact that procedure of selecting of biological samples for expert study is one of the examples of the procedural actions, which simultaneously affects a wide range of human rights. Therefore it is no coincidence that a number of procedural preventive actions are provided legislatively, ignoring which should have inadmissibility of evidences gained in such a way as a result.

Undertaking the analysis of regulatory rulemaking of withdrawal of biological samples for forensic study the author underlines its unreasonable compactness, which in general leads to negative subsequence, in particular to

misinterpretations arising in law enforcement activity. Inter alia it is mentioned that “biological samples” concept is not regulatory entrenched in terms of legislation which is in its turn responsible for terminological inexactitude of the highlighted concept in law enforcement practice. For this purpose one of the suggestions brought forward by the author is regulatory establishing of the concept “biological samples”.

In the article special attention is dedicated to the research of a non-consensual biological samples withdrawal in the context of the implementation of one of the key principles of criminal proceeding – freedom from self-incrimination. Emphasis is placed on the fact that the non-consensual biological samples withdrawal for forensic study is followed by a significant degree of interference in the sphere of human rights and freedoms in particular. Therewith in number of cases it will be impossible to clarify certain circumstances in criminal proceeding without obtaining the relevant materials. According to the court practice, including the European Court of Human Rights practice (hereafter – ECtHR), it is concluded that in the scope of observance of the freedom from self-incrimination it is admissible to withdraw such a material from a person, existence of which does not depend on his/her will.

The article substantiates the conclusions and formulates the suggestions aimed at improving of regulatory rulemaking of withdrawal of biological samples for forensic study and practice of implementation of the mentioned procedural action.

Key words: criminal proceedings, examination, biological samples expert research, enforced biological specimens collection.

Постановка проблеми. Дотримання прав і свобод людини у сфері кримінальної юстиції набуває особливої актуальності: допустити їхнє неправомірне обмеження, яке дорівнюватиме порушенню, надзвичайно легко. Для запобігання цьому законодавець передбачив низку процесуальних запобіжників, ігнорування яких матиме наслідком недопустимість отриманих у такий спосіб доказів. Відібрання біологічних зразків для експертизи – один з яскравих прикладів такої процесуальної дії, де одночасно зачіпається низка прав людини. Йдеться, передусім, про право особи на повагу до людської гідності (ст.28 Конституції України) та особистого і сімейного життя (ст.32 Конституції України), а також про свободу від самовикриття (ст.63 Конституції України, ст.18 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Зазначені вище приписи Основного закону корелюються із аналогічними гарантіями, закріпленими у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і розкритими у рішеннях ЄСПЛ: заборона катування(ст.3), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст.8), право на справедливий суд (ст.6).

Ступінь розробленості проблеми. Різноманітним аспектам тематики відібрання зразків (зокрема біологічних) для експертного дослідження в межах кримінального провадження приділяли увагу в своїх працях Ю.П. Алєнін, О.В. Капліна, І.О. Крицька, Т.Є. Мироненко, В.В. Рогальська, О.Ю. Татаров, І.А. Тітко, В.М. Юрчишин, О.Г. Шило та інші науковці. Водночас, багато питань у цій сфері й на сьогодні залишаються спірними, а відтак тематика зберігає актуальність для наукового дослідження.

Мета дослідження. Визначенню того, наскільки ефективно у кримінальному процесі під час відібрання зразків для експертизи вдається реалізувати на нормативному і правозастосовному рівнях окреслені вище конституційні і конвенційні гарантії, і присвячено наше дослідження.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто зауважити, що відкритим є питання про процесуальну природу отримання зразків для експертизи. На користь визнання його слідчою (розшуковою) дією свідчать: а) розміщення в однойменній главі 20 КПК; б) наближеність до суті слідчих дій. Так, попри те, що віднесення зразків для експертизи до речових доказів є питанням спірним [1, с. 103-106], певне доказове «навантаження» такі об'єкти все ж таки несуть: на їх підставі надаються відповіді на питання, що ставляться перед експертом під час призначення експертизи. У свою чергу, з урахуванням відповідей на такі питання робиться висновок щодо наявності чи відсутності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, інакше був би відсутній сенс у проведенні експертизи. Тому, на перший погляд, визнання отримання зразків для експертизи слідчою (розшуковою) дією в розумінні частини 1 статті 223 КПК не позбавлене нормативного підґрунтя. Разом з тим, з точки зору результату проведеної дії – формування зразків для експертного дослідження, можна стверджувати про те, що повноцінного доказового значення вони набудуть лише у складі висновку експерта, на чому слушно наголошує І.О. Крицька [1, с.106]. Тому більш доречно визнавати отримання зразків для експертизи процесуальною дією.

Процесуальна регламентація відібрання зразків для експертизи характеризується лаконічністю. Так, частина 1 статті 245 КПК визначає належних суб'єктів такого відібрання: 1) сторона кримінального провадження, яка є ініціатором проведення експертизи; 2) суд; 3) за дорученням суду спеціаліст. Наведений припис викликає декілька зауважень. *По-перше*, згадка про суд на досудовому розслідуванні виглядає проявом певної непослідовності законодавця, адже носієм функції судового контролю на такій стадії виступає слідчий суддя, а не суд. Більше того, у частині 2 статті 71 КПК передбачається можливість залучення спеціаліста

для надання безпосередньої технічної допомоги, зокрема – для відбору зразків для проведення експертизи, судом саме під час судового розгляду. Можна припустити, що причиною згадки про суд у частині 1 статті 245 КПК є прагнення законодавця унормувати отримання зразків для експертизи, що проводиться за дорученням суду органу досудового розслідування, виданому відповідно до частини 3 статті 333 КПК. По-друге, можливість видання доручення спеціалісту відібрати зразки для експертизи не узгоджується із моделлю правовідносин зі згаданим учасником кримінального провадження, закріпленою у спеціально присвяченій врегульованню його процесуального статусу нормою. Так, пунктом 2 частини 5 статті 71 КПК на спеціаліста покладено обов'язок виконувати вказівки суду, вже згадана вище частина 2 цієї ж статті описує відносини між судом і спеціалістом з використанням терміну «залучений». Видається, що доручення не може бути належною формою закріплення розпорядження суду залучити спеціаліста для відібрання зразків, через що частина 1 статті 245 КПК потребує внесення відповідних термінологічних змін. Розглянувши проблемні питання отримання зразків для експертизи загалом, перейдемо до осмислення положень, безпосередньо присвячених відібранню біологічних зразків.

Передусім відмітимо, що поняття біологічних зразків нормативно не закріплене. Певною мірою на те, що ж варто відносити до таких об'єктів, орієнтують положення Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України від 09.11.2015 р. № 1452/735. Остання, використовуючи відмінну термінологію, визначає, що предметом дослідження біологічного середовища можуть бути слина, сеча та змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук (пункт 12), а в разі, якщо в обстежуваної особи неможливо взяти зразки біологічних середовищ, вказаних у пункті 12, для дослідження біологічного середовища може використовуватися кров (пункт 13). В іншому підзаконному нормативно-правовому акті – Правилах проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6, для позначення аналогічних об'єктів використовується вже інший термін: сліди біологічного походження (пункт 2.1.4).

Відсутність нормативної чіткості призводить до різнотлумачень, які виникають у правозастосовній діяльності. Так, слідчим суддею Дніпровського районного суду м. Києва було відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про примусове відібрання зразків голосу для експертного дослідження через те, що «слідчий та прокурор не навели достатніх підстав, передбачених ч. 5 ст. 163 КПК України, для задоволення клопотання, а саме те, що голос є біологічний продуктом життєдіяльності людини» [2]. Натомість в ухвалі слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 18 червня 2019 року (справа № 760/16027/19) викладено інше розуміння змісту зазначеного вище терміну: «Під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахів слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо)» [3]. З урахуванням того, що висловлена першим слідчим суддею позиція отримала негативну оцінку авторів узагальнення судової практики вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями [4, с.44], на підтримку заслуговує широке розуміння переліку об'єктів, що належать до біологічних зразків, яке знайшло відображення в останній ухвалі слідчого судді. Тож, для запобігання неоднозначному застосуванню положень частини 3 статті 245 КПК потребується внесення змін до неї, якими закріпити визначення поняття «біологічні зразки».

Питання про коло об'єктів, що належать до біологічних зразків, має не лише теоретичне значення: від його розв'язання залежить реалізація однієї з ключових засад кримінального провадження – свободи від самовикриття (ст.18 КПК), похідної від конституційної і конвенційної гарантій (ст.63 Конституції, ст.6 КЗПЛ). Згідно із цією засадою жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення (ч.1 ст.18 КПК). Якщо вважати, що до біологічних зразків належать, зокрема, зразки голосу і почерку, то постає логічне питання про те, чи не буде порушено наведену засаду кримінального провадження під час примусового відібрання таких біологічних зразків. Зразки голосу і почерку людини за своєю формою найбільш наближені до показань і пояснень, у наданні яких проти себе кожен має свободу. Це, у свою чергу, дає підстави за буквального тлумачення частини 1 статті 18 КПК стверджувати про її порушення примусовим відібранням біологічних зразків. Практичну значущість поставленого питання можна продемонструвати поширеною у судовій практиці підставою для відмови у задоволенні клопотання про здійснення примусового відібрання біологічних зразків для проведення експертизи, яку в слідчі судді виводять із практики ЄСПЛ і формулюють так:

«...біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки» [5; 6; 7]. Такого ж висновку слідчі судді доходили і щодо зразків голосу [наприклад, див.8] і почерку особи [наприклад, див. 9; 10]. Продовжуючи хід міркувань, слідчі судді доходили висновку про те, що відібрані примусово зразки «будуть слугувати як доказ обвинувачення, що має вирішальне значення для встановлення вини останнього, що є недопустимим з огляду на положення ст. 87 КПК України та ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [11]. Отже, ключовим критерієм визначення правомірності примусового відібрання біологічних зразків для експертизи слугує значення отриманого доказу для доведення винуватості особи, від якої зразки отримуються.

Попри наявність нормативної і правозахисної логіки у наведеній вище позиції, не можна погодитися з нею з точки зору пошуку розумного балансу приватних і публічних інтересів. Безумовно, примусове відібрання біологічних зразків для експертизи супроводжується значним ступенем втручання у сферу прав і свобод людини, зокрема – права на недоторканність. Разом з тим, в багатьох випадках без отримання відповідних матеріалів з'ясувати окремі обставини у кримінальному провадженні буде неможливо. Через це найбільш ефективним способом збереження балансу приватних і публічних інтересів в описаній ситуації є запроваджений законодавцем механізм примусового відібрання біологічних зразків. Допускає таку можливість й усталена практика ЄСПЛ: «Право не свідчити проти себе головним чином пов'язане з повагою до бажання обвинуваченого мовчати. Як цілком зрозуміло, у правових системах Договірних Сторін Конвенції та в інших державах це правило не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як, між іншим, документи, отримані на підставі ордеру, змушування дихати в алкогільно-респіраторну трубку, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК» [12, § 69]. Ще одним прецедентним прикладом є справа «Каруана проти Мальти», у якій Суд пояснив: «Право не свідчити проти чоловіка/дружини, на відміну від надання усних свідчень, не поширюється на збір матеріальних доказів, таких як клітинний матеріал (§35). Хоча взяття ротового мазка і становить втручання у права, гарантовані статтею 8, проте зазвичай воно не спричиняє тілесних ушкоджень або будь-якого фізичного чи морального страждання, і тому має занадто малу важливість. Отже, у випадку, коли взяття цього зразка було необхідним для розслідування злочину, Суд визнав згаданий захід пропорційним (§ 41)» [13, с.36]. Отже, допустимим у контексті дотримання свободи від самовикриття є відібрання від особи таких матеріалів, існування яких не залежить від її волі. Це показник принципово відрізняє біологічні зразки від різних форм людського мовлення, поява яких неможлива без волевиявлення особи.

Із описаного вище органічно випливає наступне проблемне питання, що пов'язане із визначенням процесуального статусу осіб, біологічні зразки яких підлягають відібранню. Частина 3 статті 245 КПК не містить обмежень щодо кола учасників кримінального провадження, з чого можна зробити висновок про можливість отримання біологічних зразків від будь-якої особи, навіть такої, що не має жодного процесуального статусу. Достатньою підставою для відібрання зразків у особи є володіння відповідними об'єктами. Наведена думка сприймається у судовій практиці [14, с.43], додатковим прикладом чого може слугувати ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 06 червня 2019 року (справа № 644/4333/19), у якій зазначено наступне: «Системний підхід до тлумачення положень ст. 245 та ст. 163 КПК України (положення про тимчасовий доступ до речей і документів) дає підстави для висновку, що зразки для експертизи у кримінальному провадженні можуть бути відібрані у тієї особи, яка фактично володіє ними, незалежно від того, чи є ця особа стороною кримінального провадження» [15]. Водночас неправомірною є відмова у задоволенні клопотань про примусове відібрання біологічних зразків на підставі того, що «нормами КПК не передбачено проведення такої слідчої дії стосовно свідка» [16].

Разом з тим, дотримання прав і свобод людини матиме місце у разі закріплення і дотримання низки запобіжників від можливих зловживань. Однією із таких гарантій є встановлення примусового порядку відібрання біологічних зразків лише: а) за наявності передумови – у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки; б) за наявності процесуальної підстави – судового дозволу (ч.3 ст.245 КПК). Лаконічність законодавця у врегулюванні порядку примусового отримання біологічних зразків призводить до недотримання закріплених запобіжників. Зокрема, виникають ситуації, коли відмова свідка надавати показання на підставі статті 63 Конституції України тлумачиться як відмова від добровільного надання біологічних зразків. Так, ухвалою Мар'їнського районного суду Донецької області від 04 червня 2019 року (справа № 237/2746/19) було відмовлено у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у зв'язку з тим, що «матеріали справи, надані слідчим на обґрунтування поданого клопотання, не містять будь-яких відомостей про відмову свідка добровільно надати біологічні зразки для

проведення експертизи» [17]. Слідчий суддя цілком аргументовано провів розмежування зазначених слідчої (розшукової) і процесуальної дій: «... в ході допиту свідок надає показання в усній чи письмовій формі щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження, в той час як отримання зразків для експертизи та, відповідно, з'ясування думки особи перед якою поставлено питання про надання біологічних зразків, здійснюється не в ході допиту, в а ході вирішення питання пов'язаних з проведенням експертизи» [17]. Цілком поділяючи висловлену слідчим суддею позицію, додатково зазначимо, що відповідно до частини 3 статті 245 КПК отриманню відмови особи добровільно надати біологічні зразки для експертизи має передувати дотримання правил, встановлених статтею 241 КПК для проведення освідування особи. Одне з них передбачає винесення постанови прокурора про проведення процесуальної дії (ч.2 ст.241 КПК). Отже, примусове відібрання біологічних зразків для експертизи можливе у разі, якщо особа відмовилась добровільно виконувати постанову прокурора про відібрання зразків для проведення експертизи.

Порядок фіксації такої відмови у процесуальному законі відсутній, що може призвести до зловживань з боку сторони обвинувачення шляхом подання недостовірної інформації. Натомість реалізувати можливість заперечити проти примусового відібрання біологічних зразків, яке проводиться з порушенням вимог процесуального закону, можна лише у разі, якщо сторона кримінального провадження, що звернулася з відповідним клопотанням, не доведе доцільність проведення розгляду останнього без виклику особи (ч.2 ст.163 КПК). Водночас КПК не передбачає механізму поновлення порушеного права особи шляхом знищення зразків, отриманих внаслідок неправомірного відібрання, хоча у такому разі відбувається порушення права особи на повагу до приватного життя. Видається, що доцільно передбачити у статті 303 КПК право особи оскаржити примусове відібрання зразків для експертизи, проведене з порушенням вимог закону, із наданням права слідчому судді зобов'язати сторону кримінального провадження знищити відповідні об'єкти. У разі визнання незаконним відібрання зразків експертиза, проведена на їх основі, має визнаватися недопустимим доказом.

Викладене вище дає підстави сформулювати такі висновки:

- питання про процесуальну природу отримання зразків для експертизи є дискусійним, але більш обґрунтованим видається погляд на вказану процедуру як на процесуальну дію;
 - до недоліків частини 1 статті 245 КПК варто відносити вжиття термінів «суд» та «доручення», виправити які потрібно шляхом внесення відповідних змін;
 - поняття біологічних зразків для проведення експертизи нормативно не закріплене, в результаті чого виникають різотлумачення та неоднозначне застосування статті 245 КПК; зазначений недолік потребує виправлення шляхом нормативного закріплення поняття біологічних зразків;
 - до дискусійних питань належить дотримання свободи від самовикриття під час примусового відібрання зразків для експертизи; допустимим у контексті дотримання свободи від самовикриття є відібрання від особи таких матеріалів, існування яких не залежить від її волі;
- закон не пов'язує можливість примусового відібрання біологічних зразків із наявністю в особи певного процесуального статусу, через що видається неправомірною відмова у задоволенні клопотань через таку підставу;
- примусовому отриманню зразків для експертизи має передувати відмова особи добровільно надати їх, отримана під час виконання постанови прокурора про примусове відібрання зразків; нормативного закріплення потребує порядок фіксації відмови особи;
 - у процесуальному законі доцільно передбачити право особи оскаржити примусове відібрання зразків для експертизи, проведене з порушенням вимог закону, із наданням права слідчому судді зобов'язати сторону кримінального провадження знищити відповідні об'єкти.

Список використаних джерел:

1. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 4-5 березня 2016 р. Дніпропетровськ, 2016. С. 103–106.
2. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 12 березня 2014 р., справа № 755/7021/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52974590>
3. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 18.06.2019 року, справа № 760/16027/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83055643>

4. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 03.06.2016 р. URL: https://kievskiyud.od.ua/images/docs/doc1/vityag_slid.pdf
5. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 08 червня 2017 року, справа № 335/6447/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67086917>
6. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва Гречана від 13 лютого 2019 року, справа № 490/1001/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79780129>
7. Ухвала Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 13 травня 2021, справа № 607/7954/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96986051>
8. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 31 липня 2019, справа № 296/7326/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83548848>
9. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 12 червня 2017 року, справа № 761/19109/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67226268>
10. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 07 липня 2020 року, справа № 636/3611/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90250656>
11. Ухвала Скадовського районного суду Херсонської області від 15 січня 2021 року, справа № 663/79/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94342529>
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Саундерс проти Сполученого Королівства від 29 листопада 1996 року. URL: http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408#_edn1
13. Довідник із застосування статті 8 Конвенції – Право на повагу до приватного і сімейного життя. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf
14. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 03.06.2016 р. URL: https://kievskiyud.od.ua/images/docs/doc1/vityag_slid.pdf
15. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 06.06.2019 року, судова справа № 644/4333/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82244717>
16. Ухвала Фастівського міськрайонного суду Київської області від 28 липня 2017 року, справа № 381/2482/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68017827>
17. Ухвала Мар'їнського районного суду Донецької області від 04 червня 2019 року, судова справа №237/2746/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82207818>